

İŞLEVSEL SÖZLÜK ve OSMANLI ŞİİRİNDE BAĞLAM

Furkan ÖZTÜRK*

ÖZET

Bu makalede, Osmanlı şiiri üslup çalışmalarına farklı bir gözle bakma amaçlanmaktadır. Bakî Divanı'ndan alınan tanıklar, eş zamanlı bir yöntemle incelenmiştir. Böylelikle anlamların bağlama göre nasıl değişkenlik ve işlevsellik kazandığı gösterilmeye çalışılmıştır. İşlevsel sözlük, bağlamlı dizinle (concordance) ortaya çıkarılan söz varlığının işlenmesiyle oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı şiiri, Bakî Divanı, üslup, bağlamlı dizin, işlevsel sözlük, bağlam, sözvarlığı, eş zamanlı yöntem

FUNCTIONAL GLOSSARY AND IN OTTOMAN POETRY CONTEXT

ABSTRACT

In this study, it is aimed to view the stylistic studies Ottoman Poetry through a different eye. The instances from Bakî's Divan have investigated within a synchronic method. Hereby, it is endeavored to indicate how the meanings get alterability and functionality in respect of the context. The functional glossary has formed by processing the vocabulary which was obtained from the concordance.

Key Words: Ottoman poetry, Bakî's Divan, style, concordance, functional glossary, context, synchronic method

Bu makale, Bakî Divanı'nın bağlamlı dizinle (concordance)¹ oluşturulmuş işlevsel sözlüğünden seçilen tanıkların yorumlanmasını konu edinmektedir. Örnek olarak verilen kesitlerdeki tanıklar, Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük] adlı tezin² sözdizimine göre değişen bağlamsal anlamlarından bir seçkidir. Bu çalışmayla devrindeki eleştirmenlerce 'Sultanü'-Şuarâ' (Şairlerin Sultanı) ilân edilen Bakî'nin sözvarlığının³ (deyimler, atasözleri, kalıplaşmış sözler, tarihsel terimler, kültür dili, çeviri sözcükler) ortaya çıkarılması öngörülmektedir. Batı'da Shakespeare'den Proust'a kadar birçok yazar ve şairin bağlamlı dizini ortaya çıkarılmıştır.⁴ Türkiye'de bu alanda bir çalışma henüz yapılmış değildir.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi

¹ İngilizce ve Fransızcası 'concordance', Almancası 'Konkordanz' olan bu terimi, Berke Vardar 'bağlamlı dizin' olarak karşılamıştır. Krş. Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul 2002, s. 32; Ayrıca sözlükbilim ve sözlük türleri içinde 'bağlamsal sözlükler' hakkında genel ve öz bilgiler için bkz. Özcan Başkan, *Bildirişim, (İnsan-dili ve Ötesi)*, Multilingual Yay., İstanbul 2003, s. 149-153. Berke Vardar, Özcan Başkan'ın 'bağlamsal sözlük' diye adlandırdığı kavrama sözlüğünde yer vermemesine karşın her iki dilbilimcinin de tanımladıkları sözlük biçimi aynıdır.

² Furkan Öztürk, *Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*, [yayımlanmamış doktora tezi], Ankara 2007.

³ 'Sözvarlığı' terimini ilk defa Almanca 'Wortbestand' teriminden çevirerek kullanan dilbilimci Doğan Aksan olmuştur. Bkz. Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı, [Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar]*, Engin Yay., Ankara 2000, s. 7; ayrıca 'kelime hazinesi', 'sözcük dağarcığı', 'sözcük dağarı', 'sözcük gömüsü', 'vokabüler' gibi terimler de kullanılmaktadır. Bu çalışmada, 'sözvarlığı' terimi yeğlenmiştir.

⁴ A. M John Bartlett, *A Complete Concordance or Verbal Index to Words, Phrases and Passages in the Dramatic Works of Shakespeare with a Supplementary Concordance to the Poems*, St. Martin's Press, Newyork 1990; Michele Aina Barale, *Concordance To Samuel Beckett's Trilleogy: Molloy, Malone Dies, and The Unnamable*, Garland Pub.,1988; Frances Stern, *A Concordance To Proust*, Barnes/Noble Books, Lanham 1993; M. Siddıkiyân, E. Mirâbidini, *Ferheng-i Vâje-nümâ-yı Hâfız [A Concordance to the Poems of Hâfız]*, Tahran 1392.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

İşlevsel sözlük çalışmaları, temelde anlam-bağlam ilişkisine dayanmaktadır. Bağlam terimiyle sözü edilen dilbilimsel bağlam (context linguistic)'dir. Doğan Aksan, bağlam hakkında şunları söylemektedir: '...Bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bu bütüne bağlam (context) adını veriyoruz. Göstergenin bağlama göre değer kazanması, dilin bir dizge olduğunu da kanıtlar. Geleneksel dilbilgisinde, hatta dilbilimin eski dönemlerinde, kimi bilginlerce sözcükler, içi boş kutular olarak düşünülmüştür. Saussure'ün gösterge kuramı ve daha sonraki çalışmalarda dizge anlayışının genelleşmesiyle sözcüklerin dil içindeki yeri ve dolayısıyla bağlam kavramı önem kazanmıştır. Bağlamsal anlam (contextual meaning) terimi de kullanılmıştır.'⁵ Bağlam ve anlam ilişkisi konusunda birçok dilbilimcinin farklı farklı görüşleri vardır.⁶ Bütün bunların yanı sıra, anlamın dil öğeleri ile ilişkisi, şairin yeğlediği dil öğelerini farklı farklı bağlamlarda nasıl şiir diline dönüştürdüğü konusu modern edebiyat eleştirmen ve kuramcılarının temel sorunlarından biridir. Ayrıca sözü edilen bu konunun son zamanlarda yapılan çalışmalarda Osmanlı edebiyatı alanında da epey önem kazandığı görülmektedir. Tunca Kortantamer, dil ile şiir dili arasındaki ilişkiye şu şekilde değinmektedir: 'Nasıl heykel taş veya bronzun, resim renk ve çizginin, müzik tonların biçimlendirilmesi, düzenlenmesi, bir bütün haline getirilmesiyle oluşuyorsa, şiir de dilden seçmeler yoluyla ortaya çıkarılır. Şiir örgüsünde kullanılan araçlar incelenebilen, araştırılabilen ve kanıtlanabilen dil öğeleridir. Şâir neyin peşinde koşarsa koşsun, neyi amaçlarsa amaçlasın, dilden oluşmuş bir yapı gerçekleştirir...şiirin varlığını dil öğelerinin ve onların taşıdığı anlam birimlerinin düzenlemeleriyle ortaya çıkan bir biçim belirler.'⁷ Tunca Kortantamer'in şiirdeki estetik işlevi, Doğan Aksan'ın ise dilbilimsel yönü incelemelerine karşın adı geçen yazarların temelde söyledikleri ortaktır.

Bu çalışmada, bütün bu kuramsal görüşlerin ışığında, Osmanlı şiirinde anlamların bağlama göre nasıl değiştiği ve çağrışım imkânları kazandığı Bakî Divanı'ndan alınan tanıklarla gösterilecektir. Farklı farklı dil öğeleri ve söyleyiş kalıplarından seçilen tanıkların sıklıkları, şiirsel sözdiziminde nasıl işlevler yüklendikleri ve şairin bu dil öğelerini kullanım biçimleri, sözü edilen çalışmadan verilen kesitlerden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır.⁸

⁵ bkz. Doğan Aksan, *Anlambilim [Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi]*, Engin Yay., 4. baskı, Ankara 2006, s. 74-78.

⁶ Bu tartışmalar için bkz. Cemal Çakır, 'Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kök Anlambilim ve Art Anlambilim', *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, C. 24, S. 3, s. 245-255; ayrıca dilsel bağlam için bkz. F. R. Palmer, *Semantik [Yeni Bir Anlambilim Projesi]*, çev. Ramazan Ertürk, Kitâbiyât Yay., Ankara 2001, s. 111-120.

⁷ Tunca Kortantamer, 'Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler', *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 273.

⁸ Verilen tanıklarda, alışılmışın dışında, iki satırda yazılan beyitler araya '/' işareti konarak tek satıra indirgenmiştir. Örneğin Bakî Divanı'nın tenkitli metninde;

G424/5 Bâde hayli alındı meclisde
Öpdiler sâkiyi dudagında

olarak yazılan beyit bağlamlı dizin (concordance) metnine dönüştürülürken

G424/5 Bâde hayli alındı meclisde / Öpdiler sâkiyi dudagında

biçimine sokulmuştur. [] işareti anlam sıklıklarını, ayrıca 'G' kısaltması 'gazel'i, 'K' kısaltması 'kaside'yi, 'M' kısaltması 'musammat'ı, 'Kt' 'kıta'yı, 'Mtl' ise matla'ı imlemektedir. Yukarıdaki örnekteki 'G424/5' kısaltması, Divan'da 424. gazelin 5. beytine işaret etmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Örneğin 'alınmak' eylemine bakılınca Bakî Divanı'nda beş tanıklık bir kullanım sıklığına sahip olduğu görülür. Bu beş tanık, üç farklı anlamda kullanılmıştır. Bu anlamlardan 'incinmek, gücenmek' ve 'elde edilmek' anlamları bugün bilinmesine ve ölçünlü dilde kullanılmasına karşın 'aldanmak, sevdaya düşmek, tutulmak' anlam değerleri bugünün okuyucusu ve araştırmacısı için arkaik durumdadır. Bu yönüyle bağlamı dizin (concordance) ve işlevsel sözlükler, bir sözcüğün farklı farklı bağlamlarda kazandığı anlam değerleri ve çağrışım olanaklarını belirlemede önemli bir yer tutmasının yanında tarihsel sözlükler için de temel dil malzemesi durumundadır.

I. KESİT

alınmak [5]

1. incinmek, gücenmek

G424/5 Bâde hayli **alındı** meclisde / Öpdiler sâkıyi dudagında

G11/4 Dest-i mihnetden **alınmaya** yakam / Ger olursa iki 'âlem bir yana

2. elde edilmek

M6/II/3 Bâg-ı bihişt çünkü **alınmaz** bedel virüp

3. aldanmak // sevdaya düşmek, tutulmak, kapılmak; diğer şairlerden üç farklı tanık için bkz. TS. C. I, s.104; MAZMUNLAR ve İZAHİ, s. 86. ('alınmak' md.)

G220/3 **Alındı** 'aşkuna dil kaldı fikr-i bî-hâsıl / Sipâhî gibi ki timârını iderler hâs

G33/3 **Alınmazdı** gönül yâr olmayaydı / Ser-i zülfün gibi kec-bâze ger ruh

Yine 'çeng eylemek' birleşik eylemine bakıldığında bir müzik enstrümanı olan 'çeng'in sahip olduğu anlam vurgusundan artık uzaklaşmış olarak 'eğmek, iki büküm etmek' anlamına dönüşmüş olduğu görülür. Bu tanıklarda, 'çeng', yalnızca şeklinden dolayı uzak çağrışım alanı oluşturarak şiirin anlam düzlemlerine katılmakta ve estetik bir işlev yüklenmektedir. Ancak Osmanlı şiirinin 'diliçi çeviri'⁹ çalışmalarında, bu bağlamda geçen 'çeng eylemek' birleşik eyleminin, 'eğmek, boyunu iki büküm etmek' olarak çevrilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bütün bunların yanında 'çeng urmak' çok farklı bir bağlam ve anlam ekseninde 'el vurmak', 'saza başlamak' anlamında kullanılmıştır.

II. KESİT

çeng eylemek [2]

1. eğmek, iki büküm etmek

⁹ 'Diliçi çeviri' teriminin ilk kullanımı, Türk edebiyatı metinlerinin diliçi çevirileri yapılırken uyulması gereken kurallar için bkz. Cem Dilçin, 'Divan Şiirini Günümüzün Türkçesine Çevirme ve Diliçi Çeviri', *Edebiyat ve Dil Yazıları [Mustafa İsen'e Armağan]*, edit. Ayşenur Külahloğlu İslam, Süer Eker, Ankara 2007, s. 154-158.

G75/4 Pırlıkde bu dü-tâ kaddümi **çeng eylemege** / Neydügin bilmeyüp ol tâze cevânum özenür

2. çenge çevirmek || iki büklüm etmek

G142/5 Ehl-i 'aşkun nâlesin ney kâmetin **çeng eyledün** / Pâdişehsin itdüğün şimden girü kânün olur

çeng itmek [1] çeng diye vermek (mutrib'e) || boyun eğmek

G121/2 Kıldı mürgân-ı çemen kadd-i nihâl-i servi ham / Mutrib-i bezm-i bahâra gûyiyâ **çeng itdiler**

çeng urmak [1] el vurmak || başlamak

K1/4 Bezm-i felekde **urmuş** idi Zühre sâza **çeng** / 'İş u safâda hurrem ü handân u şâd-mân

Bakî divanı'nın 'kabak' sözcüğünün farklı bağlamlarda kullanımına ilişkin toplam sekiz tanıklık kullanım sıklığına sahip olduğu görülmektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi sözvarlığında, kabaktan anlaşılan bugün bildiğimiz kabak algısının yanında 'su kabağı'dır. Su kabağı, daha çok şarap kadehi bağlamında geçtiği gibi bazı tanıklarda da göz kapağı ve esrar anlamlarında da kullanılmaktadır. Yine meyhanede 'kabak asmak' ritüeli ve 'kabak kabak' ikilemesi, 'kabak' sözcüğünün Bakî'nin şiirinde nasıl imge ve çağrışımlar oluşturduğunu göstermektedir.

III. KESİT

kabak [8]

1. su kabağı || şarap kadehi ; 'Eskiden şişe bol olmadığı, cam ve billurdan yapılmış eşyayı zenginler kullandığı ve ağırlığından cüppe altında taşınmadığı için şarap bu kabakların büyüklerine konurdu. Biraz küçüğü kadeh yerine kullanılırdı.' MAZMUNLAR ve İZAHİ, s. 264; TS. C. IV, s. 2144-45.

G241/1 Kasd eyler agzun öpmek için dâ'imâ **kabak** / Olur bogazı iplü degüldür şehâ kabak

G241/2 Hoş şevk virdi meclise mihr-i münîr-vâr / San kurs-ı âfitâbdur ey meh-likâ **kabak**

G241/6 Ol vâsitayla la'l-i leb-i dil-beri öper / Câmün yüzine gülse n'ola Bâkiyâ **kabak**

G241/4 Bezmünde gerçi sâgar-ı sahbâya baş eger / Bedr-i münire dil uzadur dil-berâ **kabak**

G241/5 'Âşık hadis-i câm-ı lebün alsa agzına / Meclisde çok lakırdamasun sâkiyâ **kabak**

1.1. 'bogazı iplü' deyişi, 'kabak asmak' ritüeli bağlamında geçer ve kabak (şarap kadehi/tası) boğazı ipli olmadığı için sevgilinin dudaklarını öpmeye yeltenir; 'meyhanelerde kabak asmak adeta oturduğu köşeyi benimsemek, bir nevi balta asmak sayılmış.' bkz. MAZMUNLAR ve İZAHİ, s. 265. ('kabak asmak' md.)

G241/1 Kasd eyler agzun öpmek için dâ'imâ kabak / Olur bogazı iplü degüldür şehâ **kabak**

1.2. kadeh || çağ. göz kapağı; TS. C. IV, s. 2143.

G241/3 Bezm-i gamunda sanma kabak minnetin çekem / Eşküm şarâb u didelerümdür bana **kabak**

2. esrar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

G241/3 Bezm-i gamunda sanma **kabak** minnetin çekem / Eşküm şarâb u didelerümdür bana kabak

kabak kabak [1] önden önden, ileri ileri

G242/3 Yâd-ı lebünle işret için büstânlara / Allâh çekildi bâde-i gül-gün **kabak kabak**

Bakî'nin şiirsel sözvarlığı içinde söyleyiş kalıplarının da büyük bir önemi vardır. Çalışmada bütün bu dil öğelerine eş zamanlı (synchronic) bir yöntemle yaklaşılmıştır. Bunların içinde, Farsçadan yarı çeviri yoluyla dile yerleşmiş ilenç sözlerinden biri olan 'bâme çıkmaya!' örneği incelendiğinde, bu dil öğelerinin Bakî'nin şiir dilinde işlevsel bir özellikte olduğu hemen görülür. Farsça 'bâm' sözcüğüyle kurulmuş 'bâme çıkmaya' söyleyiş kalıbı, temel Osmanlıca sözlüklerine bakılarak 'dama çıkmak' olarak anlamlandırılabilir. Fakat şiir sözdizimi içinde bu söyleyiş kalıbına sadece bu anlam değerinin verilmesiyle şairin vermek istediği çağrışım imkânlarından uzaklaşılacağı açıktır. Yine aynı dizide bir diğer ilenç belirten söyleyiş kalıbı 'şâma irişmeye' ile Bakî'nin dizeyi 'bâm-şâm' karşılığında düzenlemesi ve günlük Türkçe'de 'sabaha çıkmamak' deyiminin varlığı bu tür söyleyiş kalıplarının şiir dilindeki yerinin sanılandan da önemli olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle 'bâme çıkmaya!' söyleyiş kalıbını diliçi çeviride 'dama çıkması' yerine 'sabaha çıkması' diye karşılamak büyük önem taşımaktadır. Yine aynı doğrultuda, iyi haber ve müjde verme bağlamında kullanılan 'beşâretler!', uyanık olmayı öğütleyen 'bir gözün aç!' gibi söyleyiş kalıpları da Bakî'nin şiir dilini oluşturan çok önemli dil öğeleri durumundadır.

IV. KESİT

bâme çıkmaya! [1] 'sabaha varması!, sabaha çıkmadan ölsün!' anlamında ilenç sözü

G474/4 Bâmundâ pâs-bânılgun itmezse mâh-ı nev / Şâma irişmeye dilerin **bâme çıkmaya**

beşâretler! [1] müjdeler!, iyi haberler!

K5/3 **Beşâretler** zemîne âsmânun gözleri aydın / Cihânı rüşen itdi pertev-i envâr-ı Yezdâni

bir gözün aç! [1] uyanık ol!

G426/7 Bu tasavvurlar eger bâtil olursa nic'olur / Katı hayret yiridür **bir gözün aç** bi-çâre

Yarı Farsça yarı Türkçe deyimler ile Farsça'dan aktarılan deyimler de Bakî'nin şiir dilinde önemli bir yer tutar. Örneğin, 'şâdîlik eylemek' tanığına bakıldığında 'şâdî' kelimesine temel başvuru sözlüklerinin hemen hemen hepsinde 'sevinç, keyiflilik, mutluluk' anlamları verildiği görülür ve bundan yola çıkarak 'şâdîlik eylemek' söyleyiş kalıbına 'mutlu olmak, sevinmek' gibi anlamlar verilebilir. Ancak 'şâdî' sözcüğüne Mütercim Asım'ın Burhân-ı Kâtı'da verdiği anlamlardan biri olan 'maymun tabir olunan cânvere denir' tanımına başvurulunca şairin vermek istediği anlamın 'mutlu olmak, sevinmek'in ötesinde o devir toplumundaki kaba dindar (sofî, vâiz) davranışlarını imleyen 'şaklabanlılık yapmak/şebeklik etmek' olacağı daha iyi anlaşılır. İkinci dizelerdeki 'yek mu'allak' ve 'meymûn itmek' söyleyişleri diliçi çeviride bu anlamların verilmesinin daha uygun olduğu fikrini daha da sağlamlaştırmaktadır. Yine aynı çerçevede Farsça'dan çeviri olan 'bâmden düşmek' deyimini de Bakî'nin şiir dilini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

oluşturan yarı Farsça yarı Türkçe deyimlere bir örnektir. Bütün bunların yanısıra tamamıyla Farsça sözcüklerle kurulmuş yapıları da anlamlandırma önemlidir. Örneğin 'pây-ı melah' deyimi, 'çekirgenin ayağı' diye, dize bağlamında ise '**pây-ı melahdur** ki Süleymâna pîş-keş çeker' (çekirgenin ayağıdır ki Süleymana armağan getirir/çeker) diye düzyazıya çevrilebilir. Ancak anlamın açık olmadığı, şairin anlatmak istediğini vermediği açıktır. Ancak Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü¹⁰ne bakıldığında, Türkçe'deki 'çam sakızı, çoban armağanı' deyiminin Farsça'da 'armagân-ı mûr pây-ı melah' şeklinde karşılandığı görülür. 'Karınca gibi zayıf canını sevgiliye feda etse, (bu can) çam sakızı çoban armağanıdır ki onu Süleyman'a hediye eder' anlamının, 'çekirgenin ayağı' uzak çağrışım imkânının hatırlanması kaydıyla daha iyi oturmakta olduğu görülmektedir.

V. KESİT

bâmdan düşmek [1] Tahir Olgun, Farsça'da 'ez-bâm üftâden' deyiminin duyulması istenilmeyen bir şeyin ortaya çıkması ve kime aitse onu utandırması durumunda kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca, hilâlin tasının düşmesiyle onun cızlığının görülmesi arasında ilgi kurmaktadır. Krş. MAZMUNLAR ve İZAHİ, s. 312-313. (leğen mad.)

K25/15 **Bâmdan düşdi** dilâ taşt-ı meh-i nev bu gice / Güft ü güy ile pür olsa n'ola şehri ü bâzâr

şâdîlik eylemek [2] şebeklik/şaklabanlık yapmak || sevinmek, neşelenmek; 'şâdî'nin maymun/şebek anlamı için bkz. BURHÂN, s. 703; TS. C. V, s. 3643.

G444/4 Bihişt şevkına **şâdîlig eyleyüp** vâ'iz / Miyân-ı meclise atıldı yek mu'allakda

G491/7 Bâkıyâ **şâdîlik eylerse** 'aceb mi agyâr / Çarh anun tâli'ini gör nice meymûn itdi

pây-ı melah [1] çam sakızı, çoban armağanı {armagân-ı mûr, pây-ı melah} || küçük hediye ('cân-ı za'îf paralelliğinde) bkz. TOKMAK, s. 58.

K12/4 Yâre ser kalsa fidâ mûr-sıfat cân-ı za'îf / Piş-keş **pây-ı melahdur** ki Süleymâna çeker

Osmanlı şiirini günümüz Türkçesine aktarmada zarf, edat ve bağlaçların anlamlandırılmasının da büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Bunların şiir bütünlüğü içinde, metne kattığı anlam inceliklerinin ortaya çıkması yönüyle çok önemli işlevlerinin olduğu unutulmamalıdır. Aşağıda 'çü' ve 'çün' edat/zarflarının kullanıldıkları yerler ve bağlam içinde kazandıkları anlamlar verilmeye çalışılmıştır.

VI. KESİT

çü [7]

1. ne vakit ki, -diğinde/-diğinde

K20/22 Dem-i vegâda **çü** pây-i semendi deprense / Sipihre lerze düşer arzâ irişür zilzâl

¹⁰ Naci Okçu, *Telaffuzlu Türkçe Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg Yay., İstanbul 1998, s. 58.

G150/3 **Çü** zülfi halkalarından görine ruhsarı / Şeb-i siyâhda güyâ olur 'ayân ülker

2. mademki

K20/33 Elüdedür **çü** bu gün hall-i müşkilât-ı enâm / Enâmîl-i keremün kıl bu 'ukdeye hallâl

G172/5 Nûr-ı Hakdur **çü** mezâhirdeki eşyâ Bâkî / Görinen arada bu sûret-i esbâb nedür

G181/4 Açılsun gönümüz sâkî kadehsun var ise bâkî / Temâşâ eyle âfâkî **çü** açıklık zamânıdur

G341/4 'Acüz u pîre-zen dehrün **çü** kasdı cân imiş bildüm / Erenler himmetinde anı ben merdâne tapşurdum

3. çünkü

G488/7 Mâ'il ol 'ış u nûşa ey Bâkî / Bî-vefâdur **çü** 'âlem-i fânî

çünkü [4]

1. diye

K11/2 Eger tahsîl-i derd itdünse düş küy-i harâbâta / Seni genc itdiler **çünkü** mukîm-i künc-i virân ol

K19/14 Bu gül-istânda yiter 'arife bir gül **çünkü** / Takınur farkına bir dâne gül-i ter hâtem

2. -ınca/ince

M7/I/2 Degül **çünkü** müyesser lem'a-i hurşide nezzâre

Kt21/1 'Adem ikîmine 'azm eyledi **çünkü** Süleymân Hân / İlâhî kabrine revzenler aç firdevs-i alâdan

Bütün bu dil öğelerinin yanında incelenen tarihsel yapıtı, eş zamanlı yöntemlerle ele almak da büyük önem taşımaktadır. Bugün 'anlam daralması' ile sadece 'güreşçi' anlamına sahip olan 'pehlevân' sözcüğü, XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin sözvarlığında aşağıdaki tanıklardan da görüleceği üzere 'savaşçı' ve 'kemankeş/okçu' anlamlarını da içerdiği tespit edilmektedir. Bu anlam değerlerini, Meninski sözlüğü gibi özel tarihsel sözlükler yanında son yıllarda yapılan terim sözlüklerini de referans göstererek kanıtlamak mümkündür.

VII. KESİT

pehlevân [4]

1. pehlivan (güreşçi bağlamında)

K22/11 Dest-bürd-i sarsarı âhr görüp şâh-ı çenâr / Didi el arkası yirde âferinler **pehlevân**

1.1. pehlivan || en cesuru/en yiğiti (şairlikte)

K22/31 **Pehlevân-ı** 'arsa-i nazmem diyen ferzâneler / Bir iki zâr u zebûnumdur za'îf ü nâ-tevân

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

2. kemankeş/okçu; bkz. TÜRK OKÇULUĞU, s. 85. (ayrıca Osmanlı şiirinde de geçen, atışa hazır bulunanların kemankeşe söylediği başarı dileği 'koluna kuvvet pehlivan' söyleyiş kalıbı için krs. TÜRK OKÇULUĞU, s. 75.)

G154/1 Ebrûların gamını dil-i nâ-tevân çeker / Şol **pehlevâna** döndü ki iki kemân çeker

3. savaşçı asker; bkz. MENINSKI, C. I, s. 960.

M1/VI/5 Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf / Saldun demür kuşaklu cihân **pehlevânları**

Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük çalışmaları, şairin sözvarlığını oluşturan dil öğelerini bütün olarak görmeyi sağlaması ve bütün bunların anlamlandırmaya olan katkısı yönüyle önemli bir alandır. Ayrıca, edebiyat ve dil araştırmacıları için de büyük bir öneme sahiptir. Edebiyatta dil kullanımı (üslup) çalışmalarının bilimsel bir temele dayanması için somut verilerden hareket etmek gerekmektedir. İşlevsel sözlük ise bir yapıta bağlamli dizin (concordance) yardımıyla ortaya konan söz varlığını, eş zamanlı (synchronic) bir yöntemle ele almayı ve tespit etmeyi gerektirmektedir. Türkiye'de dil çalışmaları kapsamında ele alınabilecek, dilbilgisi kavramlarını açıklamaya ve tanık göstermeye yönelik bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunların yanında, herhangi bir şair ve yazarın üslubunu ve sanatsal yönünü ortaya koymaya yarayan çalışmalar için, bağlamli dizin ve işlevsel sözlüklerin de yararlı olacağı düşünülmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

KAYNAKÇA

- Ahmed Asım, (BURHÂN), *Burhân-ı Katı*, (haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs), TDK Yay, Ankara 2000.
- Aksan, Doğan, *Türkçenin Sözcük Bilimi*, [Türk Dilinin Sözcük Bilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar], Engin Yay., Ankara 2000.
- Aksan, Doğan, *Anlambilim [Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi]*, Engin Yay, 4. baskı, Ankara 2006.
- Barale, Michele Aina, *Concordance To Samuel Beckett's Trilleogy: Molloy, Malone Dies, and The Unnamable*, Garland Pub., 1988.
- Bartlett, A. M John, *A Complete Concordance or Verbal Index to Words, Phrases and Passages in the Dramatic Works of Shakespeare with a Supplementary Concordance to the Poems*, St. Martin's Press, Newyork 1990.
- Başkan, Özcan, *Bildirişim, (İnsan-dili ve Ötesi)*, Multilingual Yay., İstanbul 2003.
- Çakır, Cemal, 'Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kök Anlambilim ve Art Anlambilim', *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 3, Ankara 2004.
- Dilçin, Cem, 'Divan Şiirini Günümüzün Türkçesine Çevirme ve Diliçi Çeviri', *Edebiyat ve Dil Yazıları [Mustafa İsen'e Armağan]*, edit. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara 2007.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki, *Türk Okçuluğu ve Sultan Mahmut'un Ok Günlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Divânı (Tenkitli Basım)*, TDK Yay. Ankara 1994.
- Kortantamer, Tunca, 'Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler', *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- Meninski, Franciscus a Mesgnien (MENINSKI), *Thesaurus Linguarum Orientalium Turciace-Arabicae-Persiace, Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*, yay., Mehmet Ölmez, C. I, Simurg Yay., İstanbul 2000.
- Onay, Ahmet Talât (MAZMUNLAR ve İZAH), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz), 4. bsk., Akçağ Yay, Ankara 2000.
- Öztürk, Furkan, *Baki Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*, [yayımlanmamış doktora tezi], Ankara 2007.
- Palmer, F. R., *Semantik [Yeni Bir Anlambilim Projesi]*, (çev. Ramazan Ertürk), Kitâbiyât Yay, Ankara 2001.
- Sıddıkiyân M., Mirâbidini E., *Ferheng-i Vâje-nümâ-yı Hâfız [A Concordance to the Poems of Hâfız]*, Tahran 1392.
- Stern, Frances, *A Concordance To Proust*, Barnes/Noble Books, Lanham 1993.
- Tarama Sözlüğü (TS)*, (haz. Ömer Asım Aksoy-Dehri Dilçin), TDK Yay, C. I, V, Ankara 1996.
- Tokmak, Naci, (TOKMAK) *Telaffuzlu Türkçe Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg Yay., İstanbul 2001.
- Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul 2002.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*